

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

Студенттер мен жас ғалымдардың
«ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ БІЛІМ - 2014» атты
IX халықаралық ғылыми конференциясы

IX Международная научная конференция
студентов и молодых ученых
«НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ - 2014»

The IX International Scientific Conference for
students and young scholars
«SCIENCE AND EDUCATION-2014»

2014 жыл 11 сәуір
11 апреля 2014 года
April 11, 2014

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ**

**Студенттер мен жас ғалымдардың
«Ғылым және білім - 2014»
атты IX Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
IX Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«Наука и образование - 2014»**

**PROCEEDINGS
of the IX International Scientific Conference
for students and young scholars
«Science and education - 2014»**

2014 жыл 11 сәуір

Астана

УДК 001(063)
ББК 72
Ғ 96

Ғ 96

«Ғылым және білім – 2014» атты студенттер мен жас ғалымдардың IX Халықаралық ғылыми конференциясы = IX Международная научная конференция студентов и молодых ученых «Наука и образование - 2014» = The IX International Scientific Conference for students and young scholars «Science and education - 2014».
– Астана: <http://www.eni.kz/ru/nauka/nauka-i-obrazovanie/>, 2014. – 5831 стр.
(қазақша, орысша, ағылшынша).

ISBN 978-9965-31-610-4

Жинаққа студенттердің, магистранттардың, докторанттардың және жас ғалымдардың жаратылыстану-техникалық және гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.

The proceedings are the papers of students, undergraduates, doctoral students and young researchers on topical issues of natural and technical sciences and humanities.

В сборник вошли доклады студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых по актуальным вопросам естественно-технических и гуманитарных наук.

УДК 001(063)
ББК 72

ISBN 978-9965-31-610-4

©Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық
университеті, 2014

Список использованных источников

- 1.Литвинский Б.А., Смагина Е.Б. Манихейство// Восточный Туркестан в древности и раннем средневековье: Этнос. Языки. Религии. М., 1992, С.508-509.
- 2.Asmussen J. Xuastvanift. Studies in Manichaeism// Acta theologiae Danica. Vol.7. Copenhagen, 1965.
- 3.The Fihrist of al-Nadim. Vol.2. N.Y.-L.,1970.
- 4.Chavaness E., Pelliot P. Un traite manicheen retrouve en Chine// Journal Asiatique. Ser.11. Vol.1. Paris, 1913.
- 5.Schaeder H. Der Manichaeismus und ein Weg nach Osten// Glaube und Geschichte. Festschrift fur Fr.Gogarten. Giessen, 1948.
- 6.Zieme P. Zum Handel im uigurischen Reich von Qoco// Altorientalische Forschungen. Bd.4. Berlin, 1977.
- 7.Кляшторный С.Г. Хунны и тюрки// Восточный Туркестан в древности и раннем средневековье: Этнос. Языки. Религии. М.: 1992, 353 с.
- 8.Bazin L. Les calendriers turcs anciens et medievau. Lille, 1974.
9. Тугушева Л. Ю. Орхоно-тюркский и древнеуйгурский языки, их сходство и различие // Тюркологический сборник. 1974. М.: 1978.
10. Малов С.Е. Памятники древнетюркской письменности. –М.-Л.: Наука, 1951.
- 11.Гумилев Л.Н. Древние тюрки. М.: 1993.

ӘОЖ 811.512.1:398.3

КӨНЕ ТҮРКІ ФОЛЬКЛОРЫНДАҒЫ НАНЫМ – СЕНІМ МӘСЕЛЕСІ

Мамбеталиев Алмасбек Серікұлы

m.almasbek@mail.ru

Л. Гумилев атындағы ЕҰУ Халықаралық қатынастар факультеті,

Түркітану кафедрасының студенті

Ғылыми жетекшісі - И.Нұрахметұлы

Жалпы тақырыпты бастамас бұрын, наным-сенімнің не екеніне көз жеткізіп алуымыз керек. Ұлттық энциклопедияда, наным түсінігін былайша қарастырады: Наным-дүниеге көзқарастың құрамдас бөлігі. Наным объектілері - табиғи және әлеуметтік өмір шындығының фактілері, құбылыстары мен даму үрдістері субъектіге сезімдік жағынан берілмеген және мүмкіндік түрінде ғана көрініс табады. Наным - дүниені, өмірді, адамдар қарым-қатынасын танып - талдап және ой елегінен өткізіп, игеруден туатын тұжырым - түйін. Нанымсыз дүниеге көзқарас жүрекке жетпеген, санаға сіңбеген, көңілге қонбаған абстарктылы түсінік болып қалады [1,14 б.]. Шынында да наным-сенім белгілі бір уақыт аралығында, адамдардың өмірден алған тәжірибелерінен туады. Ол өмірлік тәжірибелерді адамдар күнделікті өмірде де, ерекше жағдайларда да қолданады. Яғни әркімнің наным-сенім көріністерін біз ежелгі дәуірден бастап әлі күнге дейін көріп келе жатырмыз. Бұл әр ұлтқа тән өзіндік ерекше мәдени құбылыс болып табылады. Жоғарыда айтылғандай, нанымды адамнан ажырату оңай емес, ол адамның қанына сіңген ерекше құбылыс. Бұл адамзаттың өмір сүру заңдылықтары мен табиғи құбылыстардың нәтижесінде адамға өте маңызды өмірлік қажеттілік болып қалыптасты.

Наным - сенімнің көне заманнан қалған түрлері: тотемизм, анимизм, анимизм, фетишизм, әруаққа сені, тәңірге сенушілік, әулиелерді пір тұту болып табылады. Түркілерде қазірге дейін бұл наным – сенімнің іздері бар, ал кейбір түрлері толықтай сақталған. Шынында да таңқаларлық жайт, ескі наным – сенім көріністерінің қазақ халқында әлі күнге дейін сақталып қалуы, ол қазақтың атадан қалған рухани мұрасын бұзбай, қайта соны керісінше уақыт сынағынан өткізіп, бізге дейін жеткізіп отыр.

Түркілерге ортақ ең маңызды наным – сенім үлгілері: Тәңіршілдік, Ұмай ана, отқа табыну, аруаққа табыну болып табылады. Осы наным – сенім үлгілері уақыт өте келе біршама өзгерістерге ұшырады, алайда өз тегін жоғалтпады, қайта керісінше ислам дінінің түркілерге таралуынан бастап, түркілер бұл наным – сенім үлгілерін синтездеп, ислам дінімен қатар алып жүрді, сондықтан да қазір бұл наным көріністері әлі күнге дейін сақталып қалды. Жалпы біз түркілердің ежелден өте ержүрек, батыл, адамгершілік қасиеті мол халықтың тобына жататынын білеміз. Түркілердің ежелгі наным – сенім үлгілері, олардың өмір сүру ерекшеліктеріне негізделген. Шынында да мысалы көшпелі түркілер ежелден ақ табиғаттың қадір – қасиетін түсініп, табиғатқа залал келтірмеуге тырысқан. Осы түсініктің негізінде көптеген наным – сенім үлгілері қалыптасқан. От, су, күн, ай, жұлдыздар, жер т.с объектілердің көбісін қадір – қасиет тұтқан. Егер түркілер үшін табиғат өте маңызды фактор болып табылады. Сондықтан оны қастер тұту олардың парызы болған. Тек қана табиғат құбылыстарна ғана емес, сонымен қатар басқа да белгісіз күштердің, мистикалық күштердің бар екеніне де кәміл сенген түркілер. Мысалы әулиелерді, қасиетті рухтарды сонымен қатар адам рухын қастерледі. Адам рухына деген құрмет түркілерде өлімнен соң өмір бар деген тұжырымнан қалыптасқан. Егер қазіргі ислам дінінің көзқарасымен қарайтын болсақ, өлімнен кейін өмірдің бар екенін айдан анық. Алайда ол кездегі адам ойлау жүйесі мен сананың кейінірек пайда болған дін мен қазіргі көзқарастармен салыстыруға болмайды. Өлімнен кейін өмірдің бар екеніне кәміл сенген түркілер, адам жан тапсырғанда, ол адаммен бірге оның өмірде қолданған заттарын, тіпті кейде мінген жылқыларына дейін көметін болған. Бұдан біз түркілердің өлімнен соң өмірдің бар екеніне еш күмәні болмағанына көз жеткізе аламыз.

Түркілердің отқа деген құрметінің ерекше екенін, қазірге дейін сақталып қалған салт жоралғылардан білеміз. Ш.Уалиханов өзінің «Тенкри (Бог)» деп аталатын мақаласында былай деп жазады: Огонь почитается за аулие (святой) ... Проклятие... Вогонь нельзя плевать, нельзя наступать на очаг. Невеста, поступая в новое семейство, должна войти в юрту отца [мужа], принести в жертву огню ложку масла, делает салем (преклонение колена) ибьет головой (падает навзничь), приговаривая: «Аруах разы болсын» - «Аруах (дух предков), будь доволен!» Во время горения жертвы мать или ктонибудь из женщин, нагревая ладонь на огне, водит по лицу новобрачной, и новобрачная отдаёт в честь огня халат, ктотрый берет хозяин (отец мужа) юрты [3, 226 б.]. Бұл мәліметтерден біз Шоқан Уалихановтың қазақтың отқа бағытталған наным – сенім көрінісін байқаймыз. Шынында да жоғарыда айтылған жоралғылар әлі күнге дейін қазақтың мәдениетінде бар, әлі күнге дейін қолданылып келеді. Жоғарыда айтылғандардан расымен де отқа деген құрмет, оны қасиет тұту туралы нақты дәлелдер көре аламыз. Қазақтың тұрмысындағы оттың ерекше орнын байқаймыз. Сонымен қатар Шоқан Уалиханов бұл мақалада тек қана от туралы ғана емес, тағы да бірнеше наным – сенім бейнелерін көрсеткен: «Аруаққа сыйыну, космостық сенім, бақсылар - балгерлер туралы да мәлімет жазған» [3, 226-233 б.].

Қорыта келгенде түркілер, наным – сенім негізі ретінде өмірді, дүниедегі тылсым күштер мен табиғатты негізге алған және бұл нанымдар белгілі бір заңдылыққа негізделген, өзінің ерекшелігімен танылған бұл нанымдар әлі күнге дейін өз күшін жоймаған.

Тақырыптың өзегі көне түркі фольклорындағы наным – сенім болғандықтан, сол тақырыптың аясында жұмысты өрбіткім келеді. Көне түркі дәуірінен бізге дейін көптеген ауыз әдебиет мұралары, тұрмыс – салт жырлары, аңыздар, ертегілер, жырлар келіп жеткен. Бірақ бір өкініштісі олардың тұпнұсқаларының сақталмауы. Әрине барлығы туралы бұлай айтуға болмайды, бірақ түркілердің көптеген мәдениетпен байланысының әсерінен, мәдениеттің алмасуынан және де ислам дінінің келуімен біршама өзгерістерге ұшырады бұл шығармалар. Алайда өзінің тұпнұсқасынан айнымаған шығармалар да бар. Олар біздің дәуірімізге орта ерте және орта ғасыр жазушыларының көмегімен жетті. Е. Д. Тұрсынов, өзінің «Истоки тюркского фольклора. Қорқыт» еңбегінде түркі фольклоры жайлы былай дейді: «В период предшествующий появлению древних тюрков на исторической арене, фольклор кочевых тюркских племен носил по преимуществу ритуальный характер. В

частности такие, например, фольклорные жанры, как стихотворно – песенное поэтическое состязание – айтыс, формирующийся героический эпос (героические песни – оды в честь выдающихся военачальников и отличившихся в боях воинов), сказки, были в той или иной мере, по содержанию, функциями или условиям бытования связаны с комплексом религиозно - магических идеи, характерных для людей додревнетюркской эпохи»[4, 18 б.]. Тұрсыновтың айтуынша көне түркі фольклорының негізі ретінде әдет – ғұрып және діни магиялық көзқарас ерекше рол атқарады. Және де осы еңбекте Тұрсынов түркілердің Ұмай анаға қатысты мифологиясы туралы да маңызды пікір айтады. Яғни түркі мифологиясындағы Ұмай анаға деген нанымның әлсірегені немесе күшін жойғаны туралы былай дейді: «Разрушение древней мифологий после крушения Древнетюркского государства можно отчетливо наблюдать и на примере изменения статуса былых мифических персонажей. Если у древних тюрков Умай выступает как одно из главных божеств – прародительница всего живого, олицетворение плодоносящего начала в мире, то уже в “Диване” М.Кашгари слово “Умай” теряет значение имени собственного и означает “послед роженицы”, то есть выступает в том значении, которое сохранилось у целого ряда современных тюркских народов, для которых Умай – или просто покровительница женщин, или же слово, обозначающее слово послед» [4, 23]. Шынымен де түркі қағанаттары өз күшін жойған соң түркі аңызының бас кейіпкері, түркілердің ерекше құрметтейтін Ұмай ананың бейнесінің өзгергенін көре аламыз, яғни бұл дәуірде аңыздар біршама өзгеріске ұшыраған. Алайда дәл осы еңбекте Тұрсынов Ұмай ананың өз күшін жойғаны емес, оған деген сенімнің біршама толыққандығын айтады. Оның айтуыншы мифтерге негіз болған Ұмай анаға қатысты басқа аңыздың туылғанын айтады. Ол ғажайып құс Хұмай туралы аңыз, жұмыртқасынан ерекше жылдам жүгіретін (Құмайдың күшігі), ешқандай аң қашып құтыла алмайтын иттер жайлы аңызға өзгергенін айтады. Сонымен қатар ол өз еңбегінде басқа да түркі нанымдарының фольклорда орын алуы туралы айтып кетеді.

Түркілердің ең көлемді фольклор туындыларына «Оғыз қаған дастаны» мен «Қорқыт ата кітабы» жатады. Сонымен қатар Қорқыт туралы аңыз әңгімелер де бар. Ғалымдардың әлі күнге дейін жауап таба алмай жүрген сұрағы – Қорқыттың жай аңыз кейіпкері немесе тарихи кейіпкер болғандығы. Қорқыт аңыз бойынша ел ағасы, жырау, алыстағыны болжағыш дана қарт есебінде суреттеледі. Қорқыт туралы аңыздың негізгі идеясы бақсылар идеясына, жалпы шаман дініне тән идеяға сай келіп отыр [4,141 б.]. Ал «Қорқыт ата кітабы» болса, ақылгөй, дана Қорқыттың даналығы мен ескі оғыздардың заманындағы ержүрек батырлар жайлы аңыздар жинағы. Мұндағы негізгі идея, оғыздардың даңқты батырларының зұлымдықпен күресі, оларға бақсы Қорқыттың бата беріп оларды қолдауы жайында. Жырдағы наным – сенім үлгілеріне келетін болсақ, ең алдымен ол оғыздардың ең жоғарғы қасиетті күші Тәңірі болғандығы айтылады. Әр түрлі басқа да наным формаларына жататын, бақсы, сәуегей, аруаққа сыйыну, бата беру формалары да кездеседі.

Ал «Оғыз қаған» дастанына келетін болсақ, мұнда біршама түрлі наным – сенім формалары кездеседі. Әрине ең алдымен Тәңірге табынушылық бұл дастанда да бар. Алайда басқа ерекше мән беретін жайт, ол бұл дастандағы кездесетін космостық сенім болып табылады. Оғыз ханның туылған балаларына Күн, Ай, Жұлдыз, Көк, Тау, Теңіз деп есім беруінен ақ, мұндағы табиғатқа деген және космостық сенімнің басымдығын байқаймыз. Жоғарыда айтылғандай түркілер үшін табиғаттың, космостың, тылсым күштердің маңызы зор. Сонымен қатар тағы да айта кететін маңызды мәселенің бірі ол, бұл аңыздағы Көк Бөрінің рөлі өте ерекше. Түркілердің өздерінің шығу – тегін Көк Бөрімен байланыстырғандығы, қасқырдың тотем ретінде алатын орнын көрсетеді. Дастанда да, Көк Бөрі Оғыз қағанға демеу болып, жол көрсетіп, баледен сақтап жүреді. Шынында да Көк Бөріге деген құрметтің түркілерде алатын орны ерекше екендігі белгілі. Айтылуға тиісті тағы да бір мәселе, ол «Оғыз қаған» дастанының басқа нұсқаларында, әсіресе орта ғасыр жазушыларының нұсқасында біршама өзгеріске ұшыраған. Әрине ол түркілерге ислам дінінің келуімен тығыз байланысты. Алғашқы айтылған нұсқада Аллах немесе құдай деген ұғымдар кездеспейді. Ал Қ. Жалайырдың «Шежірелер жинағы», Рашид Ад – Динның

нұсқасында ислам дінінің әсері айдан анық. Өйткені кітаптың алғысөзінен ақ олар Аллах атымен бастайды еңбектерін. Әрине бұл ислам діні келгеннен соң әсіресе орта ғасыр ескерткіштерінде қалыпты жағдай.

Көне түркі фольклорының біраз нұсқалары Махмұт Қашғаридың «Түркі тілдерінің сөздігі» еңбегінде де кездеседі. Әсіресе мұнда түркілердің мақал – мәтелдерінің көне үлгісін көруге болады. Мақал – мәтелдерден де түркілердің белгілі бір дәрежеде наным бейнесі көруге болады. Оған мысал ретінде мына мақалдарды алып қарауға болады:

Ағылда оғлақ туғса, арықта оты өнәр.

Ауылда лақ туса, арықта (өрісте) шөбі өнер.

Бұл мақал, әр жанның өз нәсібі бар деген ұғымды айқындап тұр. Қазақтарда да бұл ұғым өте кең тараған.

Ұма келсе құт келур. Қонақ келсе құт келер. Бұл мақалдан біз түркілердің қонақты қалай қадірлейтінін және олардың үйге құт әкелетініне сенген. Қазақтарда да «құтты қонақ келсе, қой егіз туар» деген мақал бар. Яғни «құтты қонақ» деген ұғым осыдан шыққан.

Тунлә булыт өртәнсә, евлук уры келурмішчә болур,

Таңда булыт өртәнсә, евгә иағы кірмішдә болур.

Кешқұрым бұлт қызарса, қатыны ұл тапқандай болады,

Танертең бұлт қызарса, үйге жау кіргендей болады.

Түркілер осы екеуінің екіншісін жамандыққа жорыған [7, 33-71 б.]

Осы көп болмағанмен осы мақалдардан түркілердің белгілі бір дәрежеде нанымын көре аламыз.

Тұрмыс-салт жырларының маңызды бөлігі болып табылатын, өлімге, жерлеу рәсіміне байланысты салт жоралғылардың бөлшегі - жоқтау болып табылады. Жоқтауды әдетте жақынын жоғалтқан адамдар өзінің ол адамға деген сүйіспеншілігін, қаншалықты жақын болғандығын, жақынын жоғалтқанына қатты өкінішпен ол адамға өзінің жолдарын арнайды. Бұл адамға жан тапсырғаннан соң жасалатын ғұрыптық дәстүрлердің бірі. Дәстүр қазіргі заманда да әлі күнге дейін қолданылып келе жатыр.

Жоқтау дәстүрі түркілерде әлі де сақталған, ол былай тұрсын, жоқтау рәсімі сонау бағзы заманда, түркілердің арғы тегі саналатын сақтардың дәуірінде де болған. Оған дәлел ретінде көптеген көне және орта ғасыр жазба ескерткіштерінде кездесетін, «Алып Ер Тоңаны жоқтау» жыры. Атақты сақ батыры «Алып Ер Тоңаны (Афрасиабты)» жоқтау жолдары:

Алп ер Тоңа өлді мұ,

Алып Ер Тоңа өлді ме?

Есіз ажұн қалды мұ,

Мойнын оның қайырды ма?

Өзлек өшін алды мұ,

Заман өшін алды ма?

Емді иүрек иыртылур.

Енді жүрек жыртылар.....

ГЕРОДОТ [7,76-77 б.].

Шынында да бұл жоқтау жолдары қазіргі қазақтың әлеуметтік өмірінде орын алатын жоқтау түріне өте ұқсас болып тұр. Бұл рәсімнің сонау ежелгі сақ дәуіріндегі нұсқасынан ақ, біз сол кездегі фольклордың тұрмыс-салт жырына жататын жоқтау жырының қандай дәрежеде екені көрініп тұр.

«Аяулы батыры қаза болғанда жоқтау айту дәстүрі түркі халықтары арасында күні бүгінге дейін сақталған. «Ер тоңға» жырында ақын батырды жоқтай отырып, өмірдің барлық адамдар үшін өткінші екенін, ғұмырдың мәңгі еместігін, Тәңір адамды ажалмен сынайтынын, тағдыр оғы тисе, тау шыңдары да быт-шыт болатынын зор күйініш сезімімен жеткізеді. Мұнда «тау қойнауы жыртылар», «атса оны кезеп», «атын болдыртты», «қайғы тойдыртты», «жүз сарғайды», «запыран жаққандай» деген сияқты тұрақты сөз тіркестері жиі ұшырайды. Сондай-ақ жырда Алып Ер Тоңға қайтыс болғанда қайғы халықты жүдетіп, тоздырып жібергендігі айтылады. Алыстан келген бектердің аты жүдеп, өздерінің жүзі қайғыдан сарғайып кеткендігі зор шеберлікпен жеткізіледі. Ақын өмірде ешкім тағдыр оғынан қашып құтылмайды деген ой-пікірді ортаға салады [8,880 б.]. Осындай көріністерді біз көне түркі Орхон жазба ескерткіштерінен де көре аламыз. Атақты батыр, Білге қағанның інісі Күлтегін дүние салғанда, бүкіл түркі жұрты қайғырып, тіпті ең мықты батырлардың да

көзінен жас парлап, халық бетін тырнап даңқты батырын жоқтағаны белгілі. Яғни бұл дәстүр сонау б.з.д сақ дәуірінен басталып, әлі күнге дейін сақталып келе жатыр. «Алып Ер Тоңаны жоқтау» жыры сонау сақ дәуірінде өмір сүрген ержүрек батыр туралы жыр. Бұл жыр туралы және Алып Ер Тоңа жайлы Т. Жұртбайдың айтуынша: “Алып Ер Тұңға – түркі халқының ең көне дәурдегі батыры. Аты аңызға айналғанымен де ол тарихи тұлға. Дәлірек айтсақ, біз сөз етіп оырған – Ишпақай немесе оның немересі – Мәди патша. Парсының «Шахнамасындағы» Афрасиаб. Алып Ер Тұңға Ишпақай ма, Мәди ме, - мәселе онда емес. Жырдың сақталып қалуының өзі таңғажайып құбылыс қой! ” [9,74 б.]. Осыдан біз шынында бұл жырдың біздің дәуірге дейін жеткеніне таңқалмасқа шара жоқ. Жоқтаудың – ауыз әдебиетінде алатын орны ерекше, ал бұл көне жоқтау үлгісі, түркі фольклорының ерте кезден ақ пайда болғанын көрсетеді.

Қорыта келгенде, көне түркі фольклорында түркілердің рухани мәдениетінің, оның ішінде айрықша бұл ауыз әдебиеті үлгілерінен түркілердің ежелдегі наным – сенім бейнесін көре аламыз. Бұл нанымдардың кейбірінің ізі, ал кейбірі толықтай, олардың ішінде тәңірге табыну, әруақты қастерлеу, отқа табыну, анимизмнің және тотемизмнің қалдықтары сақталған. Бұл нанымдардың біздің заманымызға дейін жетуі, рухани мәдениеттің түркілерде ерекше дамып, атадан – балаға мұра ретінде жетіп, бабалар мирасының сақталуына көп көмегін тигізді.

Қолданылған дереккөздер тізімі

1. Қазақстан. Ұлттық энциклопедия. Т.7. Н-С / бас ред.Б.Аяған.- Алматы: "Қазақ энциклопедиясының"Бас редакциясы, 2005.- 728 б., сур.
2. Чокан Валиханов. Избранные произведения / Составители Б. Е .Кумеков, В. А. Моисеев, В. Н. Настич. - Москва: Наука, 1986. - 420 с
3. Трусунув Е. Д. Истоки тюркского фольклора. Қорқыт. – Алматы: Дайк – Пресс, 2011. – 168с
4. Әдеби жәдігерлер. Жиырма томдық. 1-т: Көне дәурдегі әдеби ескерткіштер. Құраст.: Ш.Ахметұлы, А.Әлібекұлы, Н.Базылхан, С.Қордабай, Қ.Орынғали, Қ.Сартқожаұлы. – Алматы: «Таймас» баспа үйі, 2007. – 504 б
5. Жалайыр Қ. Шежірелер жинағы. – Алматы: Қазақстан, 1997. – 128 б
6. Қашқари, М. Түбі бір түркі тілі («Диуани луғат ит - турк »). – Алматы: «Ана тілі», 1993. – 192 б
7. Айбын. Энциклопедия. / Бас ред. Б.Ө.Жақып. - Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 2011. - 880 бет.
8. Қазақ қолжазбалары. 10 томдық. Т.1. Ежелгі грек, көне қытай жазбаларындағы түркілік әдеби үлгілер (түпнұсқа, жолма-жол аударма, әдеби аударма): көне түркі және қазақ жазба әдеби мұралары (б.д.д. X ғ. бастап-XX ғ. дейін).- Алматы: Ел-шежіре, 2011.- 456б.- (Мәдени мұра).

ӘӨЖ 81’367.24:725.94

АРМЯН ЖАЗУЛЫ ҚЫПШАҚ ЕСКЕРТКІШІ «ТӨРЕ БІТІГІ» ТІЛІНДЕГІ ШЫЛАУЛАРДЫҢ ЛЕКСИКА-ГРАММАТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мұхаметжан Аяулым Алтынбайқызы

princess.rapunsell@mail.ru

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Түркітану кафедрасының 3 курс студенті,

Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі – А.Толстой, Түрктану кафедрасының оқытушысы

Қазіргі егемендікке ие болып отырған қазақ халқының ұлттық тілінің байырғы күйін, даму кезеңдерін, шығу тегін айқындау – бүгінгі күннің немесе қазақ тіл білімінің басты